

**Цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

УДК 347(477)

Н.С. КУЗНЕЦОВА,

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
академік-секретар відділення цивільно-правових наук НАПрН України

А.С. ДОВГЕРТ,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**СУЧАСНЕ ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ:
ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Анотація: В статті розглядаються новели концепції, структури, приватно-правових категорій та інститутів цивільного права. Автор приходиться до висновку, що більшість новаторських ідей, які знайшли своє відображення в Цивільному кодексі України сприйняті юридичною практикою та суспільством. Наразі існує потреба у створенні спеціальної урядової комісії з системного оновлення ЦК України з огляду на сучасність у всіх її проявах, яка приведе у відповідність цивільне законодавство з темпами економічної реформи.

Ключові слова: принципи цивільного права, предмет регулювання цивільного права, учасники цивільних відносин, джерела цивільного права.

Постановка проблеми. Ще сто років тому один з видатних дореволюційних цивілістів Йосип Олексійович Покровський цілком обґрунтовано стверджував: «Беззаперечним історичним фактом до цього часу є та обставина, що по тому, як суспільство прогресує, по тому, як у ньому виникає необхідність переходу до вищих форм господарської діяльності, відповідні відносини все більше й більше наповнюються приватно-правовими засадами» [1].

Ця ідея вченого повністю підтверджена історичним розвитком суспільних процесів. Формування сучасних демок-

ратій і громадянського суспільства у різних державах відбувалося за рахунок послідовного проведення і зміцнення приватно-правових засад абсолютно у всіх сферах і сегментах життя суспільства. Саме приватне право є «правовим гумусом» громадянського суспільства, оскільки у своїй основі воно найбільшою мірою відповідає ідеям природного права. Рівень розвитку громадянського суспільства знаходиться у прямій залежності від зрілості і ступеня проникнення у життя суспільства приватно-правових засад.

Десять років в Україні діє Цивільний кодекс, прийнятий 16 січня 2003 р.¹

¹ Цивільний кодекс України був введений в дію з 1 січня 2014 р.

Невипадково він був «охрещений» і другою конституцією, і кодексом громадянського суспільства. Без будь-яких перебільшень його слід розглядати не тільки в якості стрижневого акта цивільного законодавства, але й як необхідний чинник функціонування ринкового суспільства і формування держави.

Все зрозумілишими та такими, що поступово визнаються правовим загалом протягом цих 10 років, стають основні здобутки цивільно-правової реформи. Пригадується, якось на науковій конференції один учений сказав, що лише тільки запис засад цивільного законодавства у ст. 3 ЦК України є непересічним досягненням кодифікації. Протягом років дії ЦК України теоретики і практики права серед здобутків реформи відмічають повернення у правову систему України принципів, концепцій та категорій, що пройшли свій шлях розвитку від римського приватного до сучасного європейського права. Серед нових елементів та обраних напрямків розвитку системи приватного права України, які посіли гідне місце в новому ЦК України, правознавці відмічають відмову від «дуалізму» приватного права, результати із зближення, гармонізації та уніфікації окремих груп норм з відповідними правилами міжнародних конвенцій універсального характеру та правом ЄС, розширення змісту приватного права за рахунок особистих немайнових прав фізичної особи тощо.

Викладення основного матеріалу. Основні засади цивільного права України, закріплені в ЦКУ. Сучасне цивільне право являє собою систему норм, що регулюють цивільно-правові відносини. У відповідності зі ст. 1 ЦКУ цивільно-правові відносини, тобто відносини, що регулюються цивільним законодавством, являють собою комплекс особистих немайнових та майнових відносин, які характеризуються особли-

вими рисами, притаманними виключно їм. Такими характеризуючими ознаками виступають: юридична рівність усіх учасників відносин, їх вільне волевиявлення, а також майнова самостійність. Саме ці ознаки, закріплені у Цивільному кодексі України, є визначальними у характеристиці цивільно-правових відносин. Формування цих відносин на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення, майнової і організаційної автономії забезпечує їх приватно-правий характер і підкреслює їх відмінності від відносин публічно-правового характеру.

Саме приватноправовий характер обумовлює основні засади врегулювання цивільно-правових відносин відповідними правовими нормами. В цих основних засадах втілюються перш за все ознаки громадянського суспільства, які характеризуються високим ступенем гарантованості прав і свобод людини, наскрізною дією принципу верховенства права, забезпеченням свободи людини у всіх її проявах.

Принципи цивільного законодавства, закріплені у ст. 3 ЦКУ, визначають загальні підходи до регламентації цивільних правовідносин на сучасному етапі. До таких загальних засад цивільного законодавства належать:

- принцип недоторканності власності;
- принцип недоторканності приватного життя й невтручання в нього держави та будь-яких державних органів або посадових осіб;
- принцип свободи договору;
- принцип свободи підприємницької діяльності;
- судовий захист цивільного права та законного інтересу;
- справедливість, добросовісність та розумність.

Цей перелік основних принципів цивільного права не є вичерпним, водночас саме на зазначених принципах

будуються основні інститути цивільного права. Наприклад, принцип недоторканності власності, покладений в основу регулювання відносин нормами Книги третьої «Право власності та інші речові права»; принцип недоторканності приватного життя лежить в основі регулювання відносин нормами Книги другої «Особисті немайнові права фізичних осіб»; принцип справедливості, добросовісності й розумності пронизує норми Книги п'ятої «Зобов'язальне право».

Необхідно звернути увагу на те, що основні засади цивільного права мають також важливе практичне значення і в процесі правозастосування. Зокрема, вони застосовуються у тих випадках, коли відповідні суспільні відносини, що несуть на собі усі ознаки цивільно-правових (юридичну рівність суб'єктів, вільне волевиявлення, майнову та організаційну незалежність), не врегульовані конкретними нормами права, тобто має місце прогалина у правовому регулюванні. Відзначимо, що сама по собі наявність прогалин у правовій регламентації цивільно-правових відносин є явищем об'єктивним, оскільки, незважаючи на постійне зростання масиву цивільного законодавства, залишається можливість виникнення таких відносин, які належать до цивільно-правових за своїми характерними ознаками, але не врегульовані конкретними правовими нормами. При виникненні необхідності усунути прогалину в праві застосовують механізм аналогії.

Слід наголосити на тому, що застосування механізму аналогії, яка покликана усунути ці прогалини у правовому регулюванні, не повинно в цілому суперечити чинному законодавству та його окремим нормам. Навпаки, аналогія значно розширює регулятивні можливості цивільного права, не руйнуючи при цьому його ідеології. Можна сказати, що застосування цивільного законодавства за

аналогією сприяє збагаченню цивільно-правового інструментарію і робить у цілому цивільно-правове регулювання практично необмеженим у своєму впливі на конкретні відносини, навіть на ті, які можуть виникнути у майбутньому.

Під аналогією закону розуміється можливість застосувати до відносин, нерегульованих нормами цивільного законодавства такі цивільно-правові норми, які регулюють подібні за своїм змістом та основними характеристиками суспільні відносини. Але коли не можна встановити у масиві цивільно-правового законодавства такі норми (що, до речі, має місце на практиці дуже часто), тоді слід застосувати інший спосіб — аналогію права. При такому підході слід використовувати не окремі норми цивільного законодавства, а підходити до процесу врегулювання відповідних цивільних правовідносин з огляду характеристики основних засад, тобто основних принципів цивільного законодавства. Саме у цьому випадку і виникає необхідність з'ясування їх основного змісту, спрямованості, мети правового регулювання. Принагідно зазначимо, що у Кодексі ЦК УРСР 1963 року, незважаючи на те, що в окремих нормах неодноразово посилялися на основні засади цивільно-правового регулювання, самостійного закріплення принципи цивільного права у самому тексті Кодексу не одержали. Виходячи з наведеного, закріплення основних загальних засад цивільного законодавства у ст. 3 є не тільки новелою ЦКУ 2003 року, але й виступає важливим чинником поліпшення правозастосування цивільних норм.

Як уже зазначалося, Цивільний кодекс, який в сфері приватного життя закріплює основні ідеї і принципи громадянського суспільства, не випадково на перше місце серед загальних засад висуває *принцип неприпустимості* свавільного втручання в сферу особистого

життя фізичної особи: з боку держави, державних органів, посадових осіб, а також будь-яких третіх осіб, в тому числі приватних, які навіть і не належать до публічних органів. Цей основоположний принцип у повній мірі кореспондується із загально-гуманістичними підходами, закріпленими в Європейській Конвенції про захист прав людини й основних свобод, яка в силу ратифікації її Україною стала невід'ємною частиною національного законодавства. Принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини реалізований у багатьох статтях нового Цивільного Кодексу, зокрема, у ст. 291 «Право на сім'ю», ст. 301 «Право на особисте життя та його таємницю», ст. 311 «Право на недоторканість житла», ст. 312 «Право на вибір занять» та багатьох інших. Однак принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя фізичної особи, безумовно, спрямований на гарантію природних прав людини, водночас не є абсолютним, оскільки з метою забезпечення гарантій іншим особам законодавець припускає можливість обмеження особистих немайнових прав фізичної особи. Разом із тим, таке обмеження може мати місце виключно у випадках, прямо передбачених законом і у тому обсязі, який встановлений правовою нормою. Прикладом такого обмеження може слугувати ч. 3 ст. 311 ЦКУ, яка передбачає, що у невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна або безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, законом може бути встановлений інший порядок проникнення до житла чи іншого володіння фізичної особи, проведення в них огляду та обшуку. Таке втручання не можна кваліфікувати як свавільне, оскільки воно здійснюється у межах і в порядку, які передбачені законодавством.

Важливим принципом цивільного законодавства є принцип неприпустимості позбавлення права власності, який трактується як недоторканість власності. Також слід відзначити, що у зв'язку з численними порушеннями права власності, які мали місце у формі безпідставного вилучення майна, безоплатного вилучення майна, виникла необхідність закріплення цього принципу безпосередньо у Цивільному кодексі. Відповідно до положень ЦКУ, які деталізують цей принцип, особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках, прямо визначених законом. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване на підставі та в порядку, встановленому законом та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості. Саме такий підхід до врегулювання відносин власності, забезпечення гарантій власникам щодо його дотримання створює у сфері майнових відносин стабільність і забезпечує подальший розвиток цих відносин.

Важливим кроком у подоланні наслідків регулювання відносин на засадах тоталітарного режиму є закріплення у ст. 3 ЦКУ принципу свободи договору, зміст якого деталізований у ст. 627 ЦКУ. Оскільки розвиток ринкової економіки немислимий без забезпечення свободи в регулюванні й реалізації договірних відносин, цей принцип пронизує основні положення сучасного зобов'язального права й відбиває ідею того, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагентів та визначенні умов як виконання договірних відносин, так і застосування до контрагента заходів цивільно-правової відповідальності. Слід зазначити, що особа не може бути, за винятком окремих випадків, примушена до укладення договору з певним контрагентом або на певних умовах, що не відповідають її інтересам, меті та основ-

ним напрямком її діяльності. Однак слід зазначити, що дія принципу свободи договору в окремих випадках може призводити до порушення прав та законних інтересів третіх осіб. Так, у названій ст. 627 зазначається, що принцип свободи договору має реалізуватися з урахуванням положень законодавства, зокрема, Цивільного кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового договору, справедливості й добросовісності.

Важливого значення у сучасних умовах набуває принцип забезпечення та гарантованості судового захисту у всіх випадках порушення цивільних прав. Новий ЦКУ передбачає, що будь-яке порушення цивільних прав, незалежно від того, чи це передбачено у конкретній нормі Цивільного кодексу або іншого акту цивільного законодавства, може бути предметом судового захисту. Будь-яке цивільне право у разі його порушення має бути забезпечене судовим захистом. У такому контексті значно підвищується значення і роль суду як необхідної складової громадянського суспільства. Хоча судовий захист не вичерпує собою всіх способів захисту порушеного цивільного права, проте займає серед них центральне місце. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права, або законного інтересу, так зазначається безпосередньо у ст. 16 ЦКУ. Звертаючись до суду за захистом порушеного права, особа може вимагати його визнання в примусовому порядку, припинення дій, що порушують її право, відновлення становища, яке існувало до порушення права, відшкодування збитків або інших способів відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної шкоди або визнання правочину недійсним та інших передбачених ст. 16 дій, які в цілому спрямовані на забезпечення відновлення порушеного

права або справедливої компенсації. Важливим положенням є теза про те, що перелік способів судового захисту порушеного чи оспорюваного цивільного права, який є доволі деталізованим, не слід водночас розглядати як вичерпний. Це також кореспондується з основною ідеєю постійного розвитку цивільно-правових відносин. З метою максимального забезпечення та гарантування прав учасників цивільно-правових відносин суд може захистити цивільне право або інтерес й іншим способом, встановленим законом або договором.

Концептуально ЦК розроблявся на основі природно-правових теорій, згідно з якими закони держави не регулюють відносини, а лише здебільшого прагнуть наблизитися (збігтися) до конфігурації правовідношення, яке походить від природи. У цьому контексті серед багатьох відповідних його положень дійсно найвидатнішою є стаття 3 ЦК України, в якій, як вже підкреслювалося, передбачено, що загальними засадами цивільного законодавства є: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність.

У згаданій статті ЦК України уперше в історії національної кодифікації закріплено важливі *складові принципу верховенства права у приватноправовій сфері* та принципи побудови та дії позитивного приватного права. Закріплення загальних засад цивільного законодавства у ЦК України свідчить, перш за все, про підтвердження законодавцем «першоджерела» цивільного законодавства, яким виступає природне право, що впливає з раціональності та розум-

ності. Воно складається з норм та принципів, які визначають поведінку людей у суспільстві незалежно від позитивного права.

Згадані принципи мають загальнообов'язковий характер і тому їх дотримання та врахування при законотворенні та розгляді конкретних правових ситуацій є обов'язковою вимогою закону. Практичне значення цього положення полягає, зокрема, в тому, що суд повинен не лише механічно аналізувати конкретний матеріал у вигляді юридичних документів, а й усвідомлювати принципи та цілі, що лежать в основі їх прийняття.

Велике значення для функціонування всієї системи приватного права має об'єктивізація принципів *справедливості, добросовісності та розумності* [2]. По-перше, вони акумулювали в собі не тільки наведені вище засади, а й інші принципи цивільного права. По-друге, застосування всіх інших принципів цивільного права не повинно приводити до несправедливого, нерозумного та недобросовісного результату (наприклад, ст. 627 ЦК України говорить про обмеження принципу свободи волі вимогами розумності та справедливості). По-третє, саме ці принципи є доконечною сутністю права та вказують на його природне походження.

Принцип добросовісності (*good faith or bona fides*) виступає внутрішнім критерієм, в той час як справедливість та розумність (*reasonableness and equity*) зовнішнім або об'єктивним. Ці принципи також вказують на триєдину сутність права: природне (божественне) право; позитивне право і право в самій людині, що характеризується таким узагальненим поняттям як совість. Трьом складовим права і відповідають названі вище принципи. Домінантою природного права є справедливість, домінантою позитивного права — розумність. Нарешті, добросовісність — це спря-

мування внутрішньої совісті на добро, світло, служіння богам, а не темним силам. Проте важливо підкреслити, що тут мова йде про домінування, тому що справедливість, добросовісність та розумність належать до всіх «поверхів» права. І не тільки до природного права чи державних законів, а й до правочинів (наприклад, ст. 508 ЦК України вимагає ґрунтування зобов'язання на засадах добросовісності, розумності та справедливості).

З позицій природного права, справедливість — це застосування моральних вимог як вимог правових до актів цивільного законодавства, це поняття про належне, яке відповідає розумінню сутності людини та її прав. Дуже часто справедливість розуміють як рівність пропорцій, або як концепцію пропорційності обраних засобів поставленій меті. Але визначити поняття справедливості та закріпити його нормативно в законах неможливо. Справедливість є категорією, яка адекватно може бути реалізована через правозастосовчу діяльність. Слід пам'ятати, що коли несправедливість закону стає нестерпною суд повинен захищати справедливість.

Складовою частиною нового ЦК України стала також концепція добросовісності. Так само як і справедливість, загальне поняття добросовісності не може бути поставлене законодавцем у чіткі юридичні межі. Крім того, добросовісність має свої особливості у різних цивільно-правових інститутах. В самих загальних рисах добросовісність можна охарактеризувати як фактичну чесність та додержання розумних стандартів чесного ведення справ. Особу слід вважати добросовісною, коли вона діє без умислу завдання шкоди іншій особі, а також не допускає легковажності (самовпевненість) та недбалості по відношенню до можливого завдання шкоди.

Основною ідеєю природного права є також розумність позитивних законів. По відношенню до позитивного права це, наприклад, означає що норма позитивного права є нечинною, якщо вона сформульована нечітко, містить у собі протиріччя чи суперечить іншим нормам, або ж її вимоги неможливо виконати.

Принципи справедливості, добросовісності та розумності (так само як й інші засади ст. 3 ЦК) виконують в українському приватному праві по відношенню до позитивного права, договорів, звичаїв тощо інтерпретаційну, доповнювальну та виправну функції.

Право на повагу до приватного життя, право на особисту недоторканість, право власності, право на судовий захист належать до основних природних прав людини. Тільки верховенство права може забезпечити реальний їх захист. В ЦК України сформульовані відповідні природно-правові засади: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; судовий захист цивільного права та інтересу. Верховенство права включає також інші принципи, які закріплені в ЦК України. Вони засвідчують, що процес регулювання особистих немайнових відносин у сучасному українському суспільстві зорієнтований на дотримання основних стандартів, характерних для демократичного суспільства. Все це є важливим чинником для реалізації визначення в якості основних цілей та завдань щодо інтеграції України в європейський та світовий суспільний і правовий простір.

Визначення предмета регулювання цивільним (приватним) правом.

Крім положень ст. 3 ЦК України, у главі першій розробники проекту кодифікації помістили інші засадничі положення приватного права, які сто-

суються, наприклад, предмета приватно-правового регулювання, суб'єктів, джерел тощо. Хоча світова історія створення цивільних кодексів показувала, що в актах такого роду подібні питання, як правило, не розроблялися (відповіді на них давав увесь правовий уклад відповідних держав), розробники проекту ЦК України, мотивуючи своє рішення перехідним характером вітчизняної правової системи, все ж наважилися включити до кодексу ряд положень щодо цих питань.

Зокрема, визначено, що цивільним (приватним) правом регулюються дві групи відносин: особисті немайнові та майнові, що традиційно названі у ЦК «цивільними відносинами». Позитивне приватне право історично починалося з регулювання майнових відносин. Однак сьогодні не можна ставити питання про те, які відносини: майнові чи немайнові, є основними. Кожна з цих груп відіграє важливу роль у функціонуванні громадянського суспільства. Причому новий ЦК України немайнові відносини через їх надзвичайну вагу ставить на перше місце і регулює (відображена позиція *саме регулювання* цих відносин, а не тільки захисту) їх незалежно від їх зв'язку з майновими відносинами. Цивільний кодекс вперше у світовій практиці кодифікацій цивільного законодавства врегулюванню особистих немайнових відносин присвячує окрему книгу (*див. про це нижче*).

Новим моментом кодифікації стало те, що цивільно-правовим регулюванням охоплюються усі цивільні відносини незалежно від тієї життєвої сфери, в якій вони виникли та існують.

Принципові питання про поняття і коло цивільних (приватних) відносин, про їх розмежування з публічними відносинами вирішено через принципи і чисельні положення ЦК, його дух і спрямованість. Велике навантаження у цій

справі покладено, крім ст. 1, на ст. 9 ЦК України. Остання визнає те, що цивільні відносини виникають у всіх сферах життєдіяльності, в тому числі у сфері використання землі, гір, лісів, надр, річок, морів, повітря та інших *природних ресурсів*. Таке використання пов'язане також з *охороною довкілля*. За ЦК 1963 р. відносини в цій сфері перебували поза межами цивільного регулювання. Новий ЦК України змінив таку ситуацію. Більш того, інші нормативно-правові акти у цій сфері у частині приватноправових норм повинні відповідати ЦК України. Практичне значення цього підходу полягає в тому, що у випадку колізії цивільно-правових норм, що містяться в будь-якому нормативно-правовому акті (в тому числі в Земельному, Водному, Лісовому, Повітряному кодексах, Кодексі торгового мореплавства тощо), із статтями ЦК України слід керуватися нормами останнього. Отже, спеціальне законодавство (у своїй приватноправовій частині) у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля може містити інші, ніж в ЦК, норми у випадку, коли воно регулює відносини, які прямо не врегульовані в ЦК. При цьому таке регулювання має базуватися на загальних засадах цивільного законодавства. Можливість відступлення від норм ЦК України може передбачати сам кодекс.

Зазначені вище підходи застосовуються і до регулювання цивільних відносин у *сферах сім'ї, праці та господарювання*. Причому ЦК України містить багато положень, які враховують особливості цивільних відносин, що виникають, насамперед, в останній сфері. Деякі інші особливості регулювання можуть бути встановлені іншими законами (ч. 2 ст. 9 ЦК України). Проте тут йдеться лише про особливості, а не про встановлення зовсім іншого правового механізму для регулювання приватних відносин у під-

приємницькій сфері. При встановленні цих особливостей не можуть порушуватися загальні засади цивільного законодавства чи викривлятися основні категорії приватного права. Тут ще раз потрібно підкреслити, що положення законів (у тому числі кодексів) у сфері господарювання не діють, якщо вони суперечать ідеям та принципам ЦК України.

Для судової практики особливо актуальним залишається питання співвідношення ЦК України і ГК. Прийняття останнього (одночасно з ЦК України) стало «унікальним» явищем у світовій історії парламентаризму і законотворення. Ця унікальність полягала серед іншого в тому, що сотні норм приватного права ГК мають інший зміст і термінологічне оформлення, ніж розроблені для аналогічних ситуацій положення ЦК України. Суди намагалися вийти із цієї «патової» ситуації у різний спосіб. В одних випадках вони керувалися принципом співвідношення загального і спеціального акта. Причому ЦК України вважали загальним, а ГК — спеціальним актом. В інших випадках «спеціальність» ГК ставилась під сумнів і розмежування між кодексами пропонувалося вирішувати у площині конкуренції окремих норм цих кодексів. Йдеться про те, що в ЦК України і ГК містяться як загальні, так і спеціальні норми. Але, на наш погляд, рацію мають ті судді і дослідники, які, керуючись положенням про те, що ЦК України є основним актом цивільного законодавства, віддають перевагу нормам ЦК України майже у всіх випадках колізій з нормами ГК.

Новели щодо учасників цивільних відносин.

Основними новелами щодо учасників цивільних відносин стало введення понять фізичної особи та юридичної особи публічного права. Людина, як учасник цивільних відносин, визнається

фізичною особою. Цивільний кодекс визначає юридичну особу як організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю і може бути позивачем і відповідачем у суді. Юридичні особи поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Останні беруть участь у цивільних відносинах на загальних засадах.

Протягом років, що минули, зазначені вище та інші новели щодо суб'єктів цивільного права сприйняті більшістю юристів. Проте час показав, що деякі положення ЦК України щодо осіб не до кінця усвідомлені законодавцем та суспільством.

Зокрема, це стосується класифікації юридичних осіб приватного права. У таких питаннях ЦК України повертається до тих критеріїв, видів та форм, що існували до жовтня 1917 р. і прийняті зараз у Європі. Розробники проекту кодифікації виходили із вчення про те, що кожна юридична особа має створюватися за моделлю, яка відповідає всім ознакам самостійного учасника обігу, відома законодавцю та учасникам обороту. Тому в ЦК України встановлюється вичерпний перелік форм юридичних осіб приватного права. Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств та установ. Причому для підприємницьких товариств ще встановлюється закритий перелік їх видів. Таким чином, і це дуже важливо, різні юридичні особи приватного права можуть існувати в рамках лише двох форм — товариств та установ. Інших форм у правовій реальності бути не може. Разом з тим, за 10 років дії ЦК України юридичні особи України не переведені у запропоновану кодексом систему координат, а законодавство ще й досі оперує незрозумілими в світі приватними, комунальними, державними, казенними та іншими підприємствами і

організаціями. Така ситуація є колосальним гальмом всієї економіки України.

Юридичний загал не повністю усвідомив і деякі новели ЦК України щодо юридичних осіб публічного права. Так, у кодексі записано, що учасниками цивільних відносин є держава (Україна, Автономна Республіка Крим (АРК)), територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Ці положення (ч. 2 ст. 2 ЦК України) часом тлумачать таким чином, що кодекс відносить державу, АРК тощо до самостійного, окремого, третього виду учасників цивільних відносин. Таке тлумачення не відповідає концепції ЦК України, засадам громадянського суспільства та доктрині приватного права. Світова практика не знає іншої юридичної конструкції для визнання центру юридичних інтересів як суб'єкта цивільного права, крім конструкції юридичної особи. Тому державу (Україна, АРК) та територіальні громади у цивільному обігу слід характеризувати як юридичні особи публічного права. Значення цього висновку важко переоцінити. Наприклад, міжнародний цивільний обіг був би просто неможливим, якщо в державі чи міжнародних урядових організаціях — учасниках цивільних відносин — вбачалось би щось інше, ніж юридичні особи публічного права. На помилковість поглядів на державу в цивілістичному аспекті як на особу *sui generis* (а не як на юридичну особу) вказують навіть деякі положення українських законів [3].

Переворот у поглядах на джерела цивільного права.

Розробники проекту ЦК України включили до кодексу ряд положень щодо джерел приватного права. Їм присвячено сім із десяти статей глави 1 ЦК України (ст. 3-8; 10).

Виходячи із контексту всього кодексу, серед джерел приватного права особливого значення надано найбільшому за

масивом норм виду джерел *цивільному законодавству*. Проте слід мати на увазі, що джерела цивільного права далеко не вичерпуються актами цивільного законодавства, як це було за радянських часів, коли право ототожнювали з законом. До джерел приватного права сьогодні невичерпно відносяться закони природного права (ст. 3 ЦК), цивілістичний договір (ст. 6 ЦК), звичай (ст. 7 ЦК), міжнародні договори України (ст. 10 ЦК), національна та відповідна міжнародна судові практика і прецедент (наприклад, рішення Європейського Суду з прав людини).

В Україні, як і у всьому світі, продовжується тенденція зростання масиву нормативно-правових актів, в тому числі в сфері приватного права. Історично справжня містика закону (або писаного права) стала наслідком Французької революції, яка висунула нову філософську і політичну концепцію права (право як спосіб захисту свободи і рівності). Відповідно до цієї концепції на перший план серед джерел виходить закон. Революція фактично знищила звичай і у значній мірі обмежила роль судді [4, с. 35].

За своєю природою закон у широкому розумінні породжує складні проблеми [5] та має багато вад, наприклад, неминучість протиріч між приписами різних актів, нечіткість і незрозумілість окремих норм, пробільність, складні правила тлумачення, тривала процедура прийняття та внесення змін тощо. Але такі вади закону — ніщо, порівняно з тим, що трапалося з людством в результаті гіпертрофування його ролі. Людство потрапило у полон такого позитивізму, коли закон почали ототожнювати з правом. Більшості народів вдалося вирватися (через війни, колосальні жертви) із цього полону. Якщо право не зводить до закону, то природно з'являється місце для інших регуляторів. Україна ще до

кінця не вирвалася з полону позитивізму. Не тільки серед пересічних людей, а і у середовищі юристів переважає думка, що закон і є правом. Мрією (на щастя, нездійсненою) кожного сучасного судді є такий закон, в якому все би було записано [6].

Розробники проекту ЦК України усвідомлювали, що закон у сфері приватного права не здатний «самотужки» впоратись з регулюванням цивільних правовідносин та запропонували систему інших регуляторів: принципи природного права, цивільно-правові договори, міжнародні договори, звичай, судова практика тощо.

Сьогодні ми є свідками того, як останні джерела починають зміцнювати свої позиції в Україні. Зростання частки інших, крім актів законодавства, регуляторів цивільних відносин є об'єктивним процесом, що зумовлений наступними причинами: (i) природною нездатністю законів «покривати» окремі життєві ситуації; (ii) багатьма вадами самих законів, як виду джерел (неминучість протиріч між приписами різних актів, нечіткість і незрозумілість окремих норм, пробільність, складні правила тлумачення, тривала процедура прийняття і внесення змін тощо); (iii) становленням і розвитком громадянського суспільства, в якому виникають недержавні центри нормотворчості.

Посилення ролі кожного із так званих «нетрадиційних» джерел має також індивідуальні пояснення. Так, *закони природного приватного права* стали найголовнішим джерелом завдяки визнанню ст. 8 Конституції України принципу верховенства права, який, серед іншого, передбачає ґрунтування позитивного права на природному (позадержавному) праві. Роль *міжнародного договору* в регулюванні цивільних відносин в Україні стрімко зростає внаслідок здобуття Україною незалежності [7].

глобалізації всіх аспектів життя, процесів правової уніфікації та гармонізації. У новому ЦК України відбулося «поновлення у правах» *звичая* як самостійного джерела права у приватній сфері, значення якого значно підвищується в умовах переходу до ринкової організації економіки та розвитку майнового обороту в Україні. Все більшого визнання набуває думка про віднесення до джерел права *цивільно-правових договорів*, в яких встановлюються обов'язкові правила поведінки для двох сторін. Одним із проявів демократизації суспільства є подолання заборони *судової правотворчості* [8].

Зростання ролі, так би мовити, «нових» для України джерел ставить питання про їх співвідношення із законом (між собою також). Розробники ЦК України передбачили (прямо або імпліцитно) відповіді лише на частину таких питань.

Так, в ієрархії джерел права природні закони стоять вище за всі інші. У випадку будь-яких протиріч з ними застосовуються закони природного права. Кодекс встановлює пріоритет міжнародного договору по відношенню до цивільного законодавства. Відповідно до ч. 2 ст. 7 ЦК України *звичай* за своєю юридичною силою поступається як договору, так і нормам цивільного законодавства (на нашу думку, тільки імперативним нормам), положення договору відмінюють диспозитивні норми закону тощо.

Нова структура ЦК України як здобуток кодифікації.

До досягнень кодифікації зараховують і структуру ЦК України, який побудований на перший погляд за традиційною для України пандектною системою. Проте наявність нових елементів системи на рівні книг, розділів, глав, параграфів дозволяє говорити про появу нової наукової систематизації нормативного матеріалу — синкретичної системи.

Так, враховуючи положення концепції ЦК, а також зміст сучасного приватноправового поля, до ЦК України, крім звичайних для пандектної системи частин (за винятком сімейного права [9]), додано ще дві частини — особисті немайнові права фізичних осіб та право інтелектуальної власності [10]. Шість книг кодексу розміщено у такій послідовності: «Загальні положення» (книга перша); «Особисті немайнові права фізичної особи» (книга друга); «Право власності та інші речові права» (книга третя); «Право інтелектуальної власності» (книга четверта); «Зобов'язальне право» (книга п'ята); «Спадкове право» (книга шоста) [11].

Як бачимо, відносно самостійними й нерозривно пов'язаними складовими частинами нового ЦК України запропоновані «книги», на відміну від «розділів» у ЦК 1963 р. Ця форма викладу віддзеркалює новий зміст кодексу, значно розширене коло питань, що ним регламентується, більшу кількість його первісних структурних одиниць — статей, об'єктивно існуючий взаємозв'язок та взаємозалежність цивільних відносин, кодифікаційну техніку переважної більшості держав.

Кожна книга складається з розділів. Основною структурною одиницею розділів є глави, хоч у деяких випадках вони групуються ще й у підрозділи. У ЦК України налічується 90 глав, що мають наскрізну нумерацію. Окремі глави розбиваються на параграфи, а останні іноді й на підпараграфи. Ця юридична техніка застосовується здебільшого до глав, які містять велику кількість правового матеріалу і присвячені доволі самостійним питанням.

Виклад змісту кодексу розпочинається книгою першою «Загальні положення», де вміщено норми, які регулюють загальні питання всіх або більшості цивільно-правових відносин. Місце цієї

книги у структурі ЦК України пояснюється використанням елементів пандектних підходів до кодифікації цивільного законодавства.

Книга друга «Особисті немайнові права фізичних осіб» присвячена регулюванню так званих особистих немайнових відносин у чистому вигляді, тобто поза зв'язком з майном (*див. про цю книгу нижче*).

Книга третя ЦК України має назву «Право власності та інші речові права» [12]. У ній зосереджені норми, що регулюють абсолютні відносини власності та користування чужим майном. Місце, що його посідає ця книга у загальній структурі ЦК України, не потребує додаткових пояснень. Для України є традиційним спочатку визначати статику майнових відносин, а вже потім — їх динаміку, тобто зобов'язальне право.

Окремого пояснення потребує книга четверта «Право інтелектуальної власності». У ЦК 1963 р. відносини, що виникають у зв'язку зі створенням та використанням результатів творчої діяльності, регулювалися нормами трьох розділів, що розміщувалися після зобов'язального права. У цих розділах містилися норми, що регулюють як абсолютні відносини (право на ім'я, право на авторство, право на недоторканність твору тощо), так і відносні правовідносини (різного роду авторські та ліцензійні договори).

Сьогодні роль духовного виробництва порівняно з матеріальним значно зросла. Тому регламентацію абсолютних прав на ці об'єкти вміщено поряд з регламентацією прав на речі перед зобов'язальним правом, яке вже регламентує оборот речей та майнових виключних прав інтелектуальної власності. Для досягнення більшої однорідності норм інститутів права інтелектуальної власності норми, що регулюють договірні відносини з використанням творчих об'єктів,

перенесено до книги про зобов'язальне право.

Місце розташування книги п'ятої «Зобов'язальне право» та шостої «Спадкове право» особливих пояснень не потребує.

Десятирічна практика показала, що багато новел всіх книг кодексу сприйняті суспільством. Через їхню значну кількість зупинимося лише на здобутках другої та п'ятої книг.

Особисті немайнові права.

Сьогодні вже буденною видається наявність в ЦК України книги другої «Особисті немайнові права фізичної особи». Науковці ж, як правило, відмічають новаторський характер цієї книги, завдяки якій ЦК України посідає особливе місце в історії світових кодифікацій [13, с. 6].

Ще в час опрацювання проекту ЦК України відбулися події, які зміцнили позиції розробників проекту щодо робочої концепції особистих немайнових прав та надали їм більшої впевненості. Так, у 1996 р. була прийнята нова Конституція України, в якій знайшли відображення права і свободи людини та громадянина, що закріплені у міжнародних актах — Загальній декларації прав людини (1948), Конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1996). Іншою вагомою подією стало набуття Україною членства у Раді Європи в 1995 р. В результаті цього Україна, між іншим, взяла на себе міжнародне зобов'язання щодо прийняття нового Цивільного кодексу. Наступним кроком стала ратифікація Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року та ряду протоколів до неї, що відкрило шлях до Європейського суду з прав людини та його практики правозастосування.

Назва книги «Особисті немайнові права фізичної особи» потягнула за собою створення спеціальної статті у главі про юридичні особи під назвою «Особисті немайнові права юридичної особи», відповідно до якої особисті немайнові права, які можуть належати юридичній особі, визначаються та захищаються так само як і аналогічні права фізичних осіб.

Книга друга складається із трьох глав: Загальні положення (глава 20); Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи (глава 21); Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи (глава 22).

Важливим досягненням кодифікаційних робіт стало формулювання загальної частини особистих немайнових прав. І хоча в тексті загальні положення прив'язані до особистих немайнових прав лише фізичної особи, їх слід розглядати як загальні положення всієї підгалузі особистих немайнових прав. Таким чином, різноманітні особисті права, які містяться в різних частинах ЦК та в інших законах, приведені до єдиної позитивної системи. Гідне місце серед загальних положень посіли положення про захист особистих немайнових прав. Крім способів захисту, що вже були відомі вітчизняному цивільному законодавству відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди — додано низку нових, зокрема: право суду заборонити вихід у світ газети чи книги, у якій міститься неправдива інформація; вилучити тираж книги чи газети і знищити його [14, с. 166].

В наступних двох главах особисті немайнові відносини були забезпечені правовим регулюванням у нормальному стані, тобто у порівнянні з попереднім варіантом відбулося їх переведення у позитивне русло правонаділення. До першої групи особистих немайнових

прав було віднесено право на життя, на охорону здоров'я, на особисту свободу і недоторканність, право на сім'ю, право на опіку та піклування тощо. Серед особистих немайнових прав другої групи наводиться зміст таких прав, як право на ім'я, на недоторканність гідності, честі та ділової репутації, на індивідуальність, на особисте життя та його таємницю, на недоторканність житла, на інформацію, на особисті папери, на таємницю кореспонденції, на свободу творчості, об'єднання, право на мирні зібрання тощо.

Потенціал книги другої ще не задіяний у повній мірі. Але розробники проекту ЦК небезпідставно сподівалися, що положення цієї книги сприятимуть гуманізації відносин людей, усвідомленню того, що кожна людина, її життя, здоров'я, гідність є найвищою цінністю в суспільстві [15, с. 12].

У цілому книга друга знайшла підтримку у науковців. Рішуче виступили проти неї лише так звані «господарники». Зокрема, проф. Г. Знаменський вважав, що положення цієї книги мають не юридичний, а пропагандистський характер, а тому не заслуговують виділення в окрему книгу. Заперечуючи приватноправовий аспект прав людини, який вже давно доведений цивілістичною доктриною, автор вдавався до сентенції про те, що проблематика прав і свобод людини — це сфера конституційного та інших галузей публічного права [16].

За цей період окремими законами внесено деякі зміни до книги другої ЦК України, зокрема зміни торкнулися семи її статей [17]. Не вдаючись до розгляду змісту цих змін, слід зауважити, що загалом вони показують один із напрямків, в якому й надалі буде модифікуватися система особистих немайнових прав у цивільному праві. Цей напрямок можна характеризувати як покращення змісту вже існуючих статей книги другої, тому

що представити позитивний зміст того чи іншого особистого немайнового права відразу точно вкрай важко через надзвичайну складність соціальної системи, з елементами якої має зв'язки те чи інше немайнове право.

Другим напрямком удосконалення книги другої є, на наш погляд, закріплення змісту інших важливих особистих немайнових прав, як першого (фізичного), так і другого (соціального) рівнів, що пов'язано з постійним розвитком будь-якої системи, в тому числі і системи особистих немайнових прав.

Інший напрямок розвитку системи особистих немайнових прав ми вбачаємо в поступовому накопиченні досвіду правозастосування вже існуючих положень книги другої. Причому правозастосування повинно спиратися у відповідних випадках на практику Європейського суду з прав людини.

Самостійної уваги заслуговує питання про особисті немайнові права юридичної особи.

Зобов'язальне право.

Новий ЦК України додав багато новел та розширив ядро правового масиву зобов'язального права, яке у системі приватного права завжди виконує роль своєрідної «робочої» частини. Воно покликане регулювати цивільні майнові відносини, що складаються у зв'язку з передачею майна, виконанням робіт, наданням послуг, вчиненням односторонніх позитивних дій або неправомірних дій тощо.

У новому ЦК України зобов'язальному праву присвячено більш, ніж половина його статей, які структуровані у три розділи: загальні положення про зобов'язання, загальні положення про договори та окремі види зобов'язань.

Великого значення для майнового обороту набули нові підходи щодо загальних питань зобов'язального права, а саме: поняття, принципів та сторін

зобов'язання, виконання, забезпечення виконання та припинення зобов'язання. Серед новел тут можна, наприклад, відзначити положення про те, що зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості (ст. 509 ЦК), а виконуватись воно має належним чином відповідно до умов договору та вимог актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог відповідно до звичаїв ділового обороту та інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК).

У ЦК України по-новому вирішуються кілька питань щодо забезпечення виконання зобов'язань. По-перше, кодекс не дає вичерпного переліку видів забезпечення зобов'язань. Договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення (ст. 546 ЦК). По-друге, ЦК України пропонує такі нові види забезпечення як притримання та гарантія. Перший вид відноситься до речово-правових способів забезпечення, а другий до зобов'язально-правових. Гарантія набула міжнародно-визнаних параметрів.

У ЦК України, на відміну від старого кодексу, дано поняття «порушення зобов'язання» — це його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (ст. 610 ЦК). Виходячи з необхідності повної відповідальності сторін за порушення зобов'язання, ЦК України закріплює нове правило, згідно з яким за порушення зобов'язання встановлено неустойку, що має бути стягнена у повному розмірі понад відшкодування збитків (ст. 624 ЦК). По-новому вирішується і питання вини у цивільному праві. Вона розуміється не як «психічне відношення особи», а як невжиття особою всіх залежних від неї заходів для належного виконання зобов'язання (ст. 614 ЦК).

Для зобов'язального права першочергового значення набувають такі

загальні приватноправові принципи як свобода договору; свобода підприємницької діяльності; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність тощо.

Новим підходом до договірних права стало те, що загальні положення про договори виділено із загальних положень про зобов'язання. Цим засвідчується поряд з іншим зростаюча роль договору як універсальної та найбільш доцільної правової форми опосередкування товарно-грошових та інших майнових відносин в умовах переходу економіки України на ринкові засади. Слід ще раз зазначити, що ЦК України виходить з того, що суб'єкти відносин, пов'язаних з товарообміном, самостійно визначають зміст договірних зобов'язань, виходячи зі своїх інтересів. Норми договірних права є переважно диспозитивними. Вплив держави на майнові відносини значною мірою обмежується, принцип свободи договору наповнюється справжнім змістом.

У загальних положеннях про договори визначено також поняття договору, введено категорії публічного та попереднього договорів, договору про приєднання, чіткіше сформульовані правила про укладення, зміну і розірвання договорів.

У громадянському суспільстві правове регулювання приватних відносин не може бути виключно зовнішнім, тобто державним. У договірній сфері закон перестає вважатися «істиною в останній інстанції», сторони мають право відступати від його положень, коригуючи його до своїх інтересів. Закріплення в новому ЦК України правил про регулюючу роль договорів та звичаїв, як джерел права, принципу свободи договору дає підстави стверджувати про наявність другої базової моделі правового регулювання договірних відносин внутрішнього регулювання (саморегулювання) [18].

У третій частині зобов'язального права — окремі види зобов'язань — зберігається перевірена часом система розміщення окремих видів договірних зобов'язань залежно від того основного правового результату, якого домагаються сторони укладаючи договір. У ЦК України закріплено положення про низку нових договорів, що зумовлено потребами економічного обороту (рента, лізинг, управління майном, факторинг, франчайзинг тощо), а також договорів, які не охоплювалися ЦК 1963 р., хоча і мали широке застосування на практиці (транспортного експедирування тощо). Всі інші поіменовані договори, які містилися в ЦК 1963 р., позбавлені адміністративно-планового забарвлення та зазнали якісної трансформації. Особливістю ЦК України стало те, що в ньому викладові норм про окремі види договорів передують загальні положення відносно таких груп договірних зобов'язань, як група договорів про передачу майна у власність, у тимчасове користування, про виконання робіт, про надання послуг.

Низкою новел доповнена система недоговірних зобов'язань.

Висновки. Десять років застосування ЦК України показує, що переважна більшість новел його концепції, структури, приватноправових категорій та інститутів сприйнята юридичною практикою та суспільством.

За час дії Кодексу до нього внесена значна кількість правок переважно редакційного характеру. В основному зміни було зроблено через наявність у ЦК України так званих «декодіфікаційних» положень (абз. 3 ч. 2 ст. 4 ЦК) [19].

Незважаючи на правки, внесені в Кодекс протягом десяти років, вважаємо що вже настав час створення спеціальної урядової комісії з системного оновлення Кодексу з огляду на сучасність у всіх її проявах. Подібне оновлення було

нещодавно зроблено у ФРН, Франції та інших країнах.

Результатом роботи комісії можуть стати не тільки взаємопов'язані зміни й доповнення до існуючих книг документу, але й включення до нього нових частин щодо сімейного права, міжнародного приватного права тощо. І, безумовно, на часі підготовка законопроекту про скасування Господарського кодексу, який прямо з моменту набуття чинності буквально шокував підприємців, місцевих та іноземних експертів і навіть владу. Після 2001 р. українська влада неодноразово намагалася скасувати цей антиринковий акт, але він досі діє, помножуючи колізії у підприємницькій сфері. Останнє десятиріччя також довело, що концепція гос-

подарського права насправді стає юридичним інструментом неототалітаризму.

Згадуються слова Г.К. Матвеева, який писав, що «на сьогоднішній день у нас поки що немає ані ідеального громадянського суспільства, ані досконалої держави. Тільки подальше просування шляхом ринкової економіки забезпечить нам рух у цьому напрямі. Створення громадянського суспільства, як і всієї правової держави, — процес складний та тривалий. Його успіх залежить від того, наскільки кодифікація цивільного законодавства йтиме в унісон з темпами економічної реформи. Ці обидві реформи економічна і приватноправова взаємодіють між собою і взаємно гарантують одна одну» [20].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Покровський І.А. Основные проблемы гражданского права. М., 1998. С. 44.
2. Див. Hartkamp A. Judicial Discretion under the New Civil Code of Netherlands // The American Journal of Comparative Law. — 1992. — Vol. XL. — № 3. — С. 551-557.
3. Див., напр., відповідні статті Закону України «Про міжнародне приватне право», Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». У ст. 3 останнього документу сказано, що Україна, в особі її органів, а також інші держави діють в комерційній сфері як юридичні особи.
4. Леже Раймон. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход. М. : Волтерс Клувер, 2009. 584 с.
5. Косович В. До визначення поняття нормативно-правовий акт: практична необхідність і теоретична можливість уточнення // Право України. — 2012. — № 9. — С. 274—280.; Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина / Т. 1. Вступ у цивільне право. — К. : Алерта, 2012. — С. 336—351; Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підручник. — К. : Атіка, 2005. — С. 50.
6. Белов В. Выдающийся русский ученый-юрист // Васильковский Е.В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. — М., 2002. — С. 7-41.
7. Міжнародне приватне право. Міжнародні договори України. У 2-х томах / відпов. ред. та упорядники А. Довгерт та В. Крохмаль. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. — Т. 1. — 992 с.; Т. 2. — 1312 с.
8. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. — К., 2007. — 607 с.
9. Кодифіковані норми сімейного права входили книгою шостою до проекту ЦК. Але у 2001 р., попри заперечення розробників проекту, ця книга була вилучена Верховною Радою України із структури цивільно-правової кодифікації та був прийнятий окремий Сімейний кодекс.
10. Проект ЦК містив ще одну книгу «Міжнародне приватне право», яка також безпідставно не включена Верховною Радою України до ЦК.
11. Довгерт А. Система приватного права та структура проекту нового Цивільного кодексу України // Українське право. — 1997. — № 1(6). — С. 18-29.

12. У проекті ЦК ця книга називалася «Речові права».
13. Див., зокрема, Стефанчук Р.О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України. — Хмельницький, 2006. — 170 с.
14. Див.: Ромовська З.В. Шляхи вирішення проблеми особистих немайнових прав особи // Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. — К., 2000. — С. 154–166.
15. Див.: Головатий С. Передмова до проекту Цивільного кодексу України / Довгерт А., Підпригора О., Пушкін О., Боброва Д., Кузнєцова П., Луць В., Ромовська З., Мусіяка В., Сібільов М., Шевченко Я. // Українське право. — 1996. — № 2. — С. 6–26.
16. Див. Знаменський Г. Хиби Книги другої проекту ЦК України // Тези доповідей учасників IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з питань кодифікації законодавства України, 18–20 червня 1997 р., м. Київ. — К.: УПФ, 1997. — С. 48–50.
17. Див.: Довгерт А.С. Втілення правових ідей у сфері особистого немайнового права в новий ЦК України // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 8. — 2009. — К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПРІІ України, 2008. — С. 11–17.
18. Сібільов М. Базові моделі регулювання майнових відносин за новим Цивільним кодексом України // Українське комерційне право. — 2003. — № 4. — С. 17–20.
19. Якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проект закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Поданий законопроект розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до Цивільного кодексу України.
20. Матвеев Г.К. Экономическая реформа и кодификация гражданского законодательства (К истории многолетней дискуссии) // Государство и право. — 1992. — № 5 (цитуються по кн. Г.К. Матвеев. Выбранные. — Київ, 2008. — С. 272).

Кузнєцова Н.С., Довгерт А.С.

Современное гражданское законодательство Украины: наработки, проблемы, перспективы.

Анотація. В статье рассматриваются новеллы концепции, структуры, частноправовых категорий и институтов гражданского права. Автор приходит к выводу, что большинство новаторских идей, которые нашли свое отражение в Гражданском кодексе Украины восприняты юридической практикой и обществом. Сейчас существует потребность в создании специальной правительственной комиссии по системному обновлению ЦК Украины учитывая современность во всех ее проявлениях, которая приведет в соответствие гражданское законодательство с темпами экономической реформы.

Ключевые слова: принципы гражданского права, предмет регулирования гражданского права, участники гражданских отношений, источники гражданского права.

Kuznetsova N.S., Dohert A.S.

Modern civil legislation of Ukraine: developments, problems, perspectives.

Summary. The article deals with innovations, concepts and structure of private legal categories and institutions of civil law. The author concludes that the majority of innovative ideas, identified in the Civil Code of Ukraine, are perceived by legal practice and society. Currently there is a need to establish a special government commission on system development of the Civil Code of Ukraine, which should include the modernity in all its dimensions, further bringing civil legislation to the line with the pace of economic reforms.

Keywords: principles of civil law, subject of regulation of civil law, members of civil relations, sources of civil law.